

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційне дослідження

Дигун Ірини Сергіївни на тему: «Соціально-психологічні умови реабілітації постраждалих внаслідок дії екстремальних стрес-факторів», представлене на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук із спеціальності 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

Найбільш важливі та актуальні проблеми у вітчизняній галузі соціальної психології, психотерапії та гуманітаристики пов'язані з вивченням соціально-психологічних наслідків впливу екстремальних високоінтенсивних стресів на людей в умовах військових дій та різноманітних катастрофічних ситуацій.

У сучасному контексті історичних подій та глобальних соціально-психологічних, економічних і політичних трансформацій можливість переживання травматичного впливу екстремальних стрес-факторів є найбільш прогнозованою для багатьох людей і навіть етнічних, громадських і національних груп, що викликає значний інтерес і попит на наукові дослідження з цієї тематики.

З огляду на вищезазначене, обраний Дигун І.С. предмет дослідження – соціально-психологічні умови реабілітації постраждалих внаслідок дії екстремальних стрес-факторів – є значущим й доволі важливим для теорії і практики соціальної психології та психології соціальної роботи.

Дисертаційне дослідження Дигун І.С. виявляє наукову новизну й суттєве теоретичне значення. У роботі вперше виокремлено провідні детермінанти системи індивідуально-типологічних та соціально-психологічних властивостей постраждалих внаслідок дії екстремальних стрес-факторів та їх взаємозв'язок із копінг-стратегіями (запобігання, безперервного неспокою, когнітивного переоцінювання, нерезистентності до стресових переживань, оцінки цільової проблеми, десенсибілізації); визначено показники когнітивно-стильових особливостей (полезалежності та понятійної диференційованості) у взаємодії з особистісними рисами постраждалих, патернами поведінки та їх перебіг в

умовах дії стрес-фактору; виявлено специфіку поєднання особистісних та когнітивних властивостей, що утворюють патерни поведінки стильових рис за групами «оптимальних» та «неоптимальних» кластерів (психологічних типів) копінг-стратегій постраждалих в умовах дії екстремальних стрес-факторів; визначено та систематизовано соціально-психологічні умови реабілітації постраждалих внаслідок дії екстремальних стрес-факторів (у внутрішньоособистіному, міжособистісному та організаційно-впроваджувальному векторах).

Авторкою визначено концептуальні й змістовно-процесуальні засади інтегрованої соціально-психологічної програми реабілітації постраждалих внаслідок дії екстремальних стрес-факторів, із визначенням провідних складових її ефективної реалізації, через запровадження інноваційних соціально-психологічних технологій за методологічним, змістовим, технологічним компонентами.

Теоретичне значення проведеного Дигун І.С. дослідження забезпечується визначенням та обґрунтуванням соціально-психологічних умов реабілітації постраждалих внаслідок дії екстремальних стрес-факторів на засадах системно-цілісного суб'єктно-діяльнісного, системно-структурного підходів; поглибленням психологічних знань про систему ціннісних ставлень особистості до себе, інших і світу в екстремальних умовах дії стрес-фактору; виокремленням принципів, методів, прийомів й психотехнологій організації реабілітації постраждалих внаслідок дії екстремальних стрес-факторів.

Дисертаційне дослідження авторки відрізняє вагоме практичне спрямування, що полягає у можливості застосування психодіагностичного інструментарію для виявлення соціально-психологічних умов реабілітації постраждалих внаслідок дії екстремальних стрес-факторів; у розробці змісту та апробації інтегрованої соціально-психологічної програми реабілітації постраждалих внаслідок дії екстремальних стрес-факторів. Теоретично та емпірично обґрунтовані Дигун І.С. положення дисертації авторки можуть використовуватися з метою розробки програм соціально-психологічної допомоги в умовах дії екстремальних стрес-факторів; як методичне

забезпечення психодіагностики, психологічного консультування, психопрофілактики, психокорекції та психотерапії у роботі з постраждалими внаслідок дії екстремальних стрес-факторів та бути рекомендовані для впровадження у Центрах психологічної та медико-соціальної реабілітації, соціально-психологічної допомоги, соціальної адаптації, відновлювального лікування та ін.

Дисертація логічно структурована і відповідає визначеним авторкою завданням, з можливістю адекватного забезпечення їх вирішення у трьох розділах дисертації.

У вступі наведено відомості про актуальність і стан дослідження означеної проблеми, сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, презентовано методологічну базу, визначено наукову новизну, теоретичну і практичну значущість, подано дані про апробацію отриманих результатів та надано відомості про їхнє впровадження.

На підставі всебічного аналізу підходів зарубіжних і вітчизняних вчених до дослідження феномену стрес-фактору та його дії на особистість, яка пережила екстремальні умови, представлено у першому розділі дисертації *«Теоретико-методологічний аналіз підходів до вивчення проблеми реабілітації постраждалих внаслідок дії екстремальних стрес-факторів»* авторка обґрунтовано доводить, що одним з надзначуємих стрес-факторів є екстремальні умови. Взагалі адаптаційні можливості особистості в екстремальних умовах пов'язані з її ресурсністю, життєстійкістю, а також, власне, з адаптаційним та ціннісним потенціалом. Слід погодитися з авторкою, що витривалість до несприятливих зовнішніх впливів має прояв у зламі адаптаційного бар'єру або перевищенні індивідуальних пристосувальних можливостей, тому постає питання про травмування особистості. Також у дисертаційному дослідженні Дигун І.С. висвітлено, що дія стрес-фактору має відбиття у невротичних розладах, зниженні комунікативної активності й загостренні психосоматичних розладів. Крім цього, спостерігається розмаїття особистісних деструкцій, порушення саморегуляційних механізмів тощо. Передусім, власне, через

ставлення особистості до дії стрес-фактору, від перебільшення до ігнорування, визначається специфіка самоопанування таким станом.

У роботі виявлено об'єктивне ставлення до понятійної бази дослідження, що свідчить про ґрунтовність і виваженість дослідницької позиції. У дисертації чітко визначено також теоретико-методологічні основи дослідження.

Дисертанткою виокремлено особливості впливу стрес-факторів на особистість, що представлені зовнішніми та внутрішніми стрес-факторами та з'ясовано, що передумовами, які протидіють негативній дії стрес-фактору є стресостійкість, стабільність психічної організації, усталеність до швидкозмінюваних обставин, тривожність; психодинамічні властивості (сенситивність, нейротизм, саморегуляція тощо); особливості інтелектуальної та мисленнєвої діяльності; особистісні властивості (впевненість у собі, ціннісність ставлення до себе, інших, світу тощо).

На позитивну оцінку заслуговує побудова стратегії емпіричного дослідження, що досить ретельно описано авторкою у *другому розділі дисертації «Емпіричне дослідження соціально-психологічних умов реабілітації постраждалих внаслідок дії екстремальних стрес-факторів»*, яка дозволила дисертантці визначити соціально-психологічні умови реабілітації постраждалих внаслідок дії екстремальних стрес-факторів завдяки розв'язанню таких завдань: з'ясуванню взаємозв'язку показників стильових особливостей (полезалежності та понятійної диференційованості) з особистісними рисами, патернами поведінки та їх перебігу в умовах дії стрес-фактору, що негативно впливає на психічне й психологічне здоров'я постраждалих.

З цією метою авторкою було проведено дослідження когнітивно-стильових і характерологічних особливостей, когнітивної узгодженості; визначено наявність взаємозв'язків між когнітивно-стильовими і індивідуально-психологічними особливостями постраждалих, а також досліджено особливості поєднання особистісних та когнітивних властивостей, що утворюють патерни поведінки стильових рис «оптимальних» та «неоптимальних» копінг-стратегій; встановлено специфіку впливу чинників: за групами досліджуваних у гендерному вимірі та за особливостями переживання дії стрес-фактору.

На підґрунті факторного та кластерного аналізів дослідницею визначено особливості психологічних типів постраждалих, які пережили дію екстремальних стрес-факторів. Дисертанткою виявлено також провідні види реабілітації осіб, які пережили дію стрес-фактору, що вирізняються за корекційними завданнями, за характером спрямованості, за засобом корекційних впливів та за формою організації.

Дослідниця визначає основні групи соціально-психологічних умов реабілітації постраждалих внаслідок дії екстремальних стрес-факторів: провідна тенденція особистості постраждалого, її індивідуально-типологічні та соціально-психологічні особливості; особистісний реабілітаційний потенціал; відносини постраждалих з ближнім соціальним оточенням, у первинній групі – з сім'єю, друзями, однополчанами, фахівцями, суспільством загалом; вплив заходів професійної діяльності фахівців під час взаємодії з постраждалими та найближчим оточенням. Отже, соціально-психологічні умови реабілітації постраждалих внаслідок дії екстремальних стрес-факторів розглянуто у внутрішньоособистіному, міжособистісному та організаційно-впроваджувальному векторах. Так, внутрішньоособистісний вектор умов реабілітації постраждалих внаслідок дії екстремальних стрес-факторів представлено індивідуально-типологічними та соціально-психологічними особливостями особистості постраждалого, що виявляються в аспекті її провідної тенденції, інтегральним показником якої є патерн поведінки стильових рис за групами «оптимальних» та «неоптимальних» кластерів копінг-стратегій; міжособистісний вектор умов реабілітації постраждалих внаслідок дії екстремальних стрес-факторів висвітлюється відносинами з ближнім оточенням і суспільством в цілому, що проявляються через їх ставлення до військовослужбовців та переселенців; взаємодією з фахівцями; особливостями особистісного простору; організаційно-впроваджувальний вектор умов реабілітації постраждалих внаслідок дії екстремальних стрес-факторів визначається соціально-психологічним впливом професійної діяльності фахівців, зумовленим особливостями застосування сукупності методів

психологічної і психотерапевтичної допомоги та впливом особистості фахівця на процес реабілітації постраждалих загалом.

Всі наукові висновки розділу логічно випливають з емпіричних даних, які мають статистичну достовірність. Обрані схеми математичного аналізу адекватні емпіричному матеріалу, а їх обсяг достатній для виведення науково обґрунтованих закономірностей та висновків.

Вагомим практичним здобутком є подана, на основі обґрунтованих у дослідженні теоретичних положень та висновків емпіричного дослідження, інтегрована соціально-психологічна програма реабілітації постраждалих внаслідок дії екстремальних стрес-факторів, що представлена у *третьому розділі дисертації «Соціально-психологічні основи реабілітації постраждалих внаслідок дії екстремальних стрес-факторів»*.

У розділі показано, що концептуальні засади інтегрованої соціально-психологічної програми віддзеркалюють теоретико-методологічні основи реабілітації постраждалих через розуміння реабілітації у різних парадигмах й, власне, психологічної специфіки реабілітації та корекції емоційного стану, сенсорно-перцептивної та інтелектуальної діяльності, корекції поведінки та психічного стану постраждалих.

Запропонована Дигун І.С. інтегрована програма, яка містила методологічний змістовий та технологічний компоненти, передбачала інформування постраждалих й формування знань про психологічну природу, прояви, наслідки та особливості самодіагностики емоційної травми, перебіг стрес-фактору внаслідок емоційної травми, військових дій; корекцію емоційного стану та розвиток умінь саморегуляції, зокрема завдяки соціально-психологічним тренінгам.

Дисертанткою обґрунтовано та статистично доведено ефективність впровадженої розробленої та адаптованої інтегрованої соціально-психологічної програми реабілітації постраждалих внаслідок дії екстремальних стрес-факторів, що є результативним засобом подолання і профілактики їх негативних наслідків.

Дисертантка переконливо ілюструє, що ефективність програми доведена зниженням проявів симптомів емоційної травми, тривожності, депресії, поряд із підвищенням тенденції до оптимальних копінг-стратегій переживання дії стрес-фактору, а також зростанням показників самоорганізації та розвитку стресостійкості, стабільності психічної організації, усталеності до складних ситуацій та обставин; показників психодинамічних властивостей (сенситивності, нейротизму, саморегуляції тощо); інтелектуальної та мисленнєвої діяльності; особистісних властивостей. Система формування професійної компетентності майбутніх фахівців медичної галузі неможлива без врахування внутрішньоособистісних чинників й ефективності застосування спеціальних методів тренінгового впливу та активного соціально-психологічного навчання.

Авторкою зафіксовано статистично значуще зниження проявів симптомів емоційної травми, депресії, тривожності; простежуються тенденції до застосування оптимальних копінг-стратегій переживання дії стрес-фактору, а також підвищення рівня самоорганізації та розвитку стресостійкості, стабільності психічної організації, усталеності до складних ситуацій та обставин.

У дисертації широко окреслено подальші перспективи розробки поставленої проблеми.

Результати дисертаційної роботи переконливо доводять доцільність й ефективність запропонованої інтегрованої соціально-психологічної програми реабілітації постраждалих внаслідок дії екстремальних стрес-факторів.

Про широке науково-дослідне поле апробації, реалізацію та обробку експериментальних даних, здійснених самостійно з наступним обговоренням і висвітленням свідчать 13 публікацій авторки, з яких 6 статей у наукових фахових виданнях із психології (з них 3 статті – у наукометричних виданнях, 1 з яких проіндексована у наукометричній базі Scopus), 7 публікацій – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Обґрунтованість одержаних у роботі положень, висновків та рекомендацій забезпечена застосуванням констатувального та формувального експериментів, їх відповідністю чітко визначеній теоретико-методологічній базі та завданням

дослідження. Основні його ідеї логічно доведені до практичного впровадження. Робота не містить академічного плагіату, фабрикації та фальсифікації.

Позитивно оцінюючи наукове та практичне значення результатів дисертаційного дослідження Дигун Ірини Сергіївни, вважаємо за доцільне висловити окремі зауваження та пропозиції.

1. У першому розділі роботи авторкою відзначаються симптоми дії на постраждалих зовнішніх стрес-факторів, а саме: безсоння, емоційне занепокоєння, захворювання опорно-рухової, серцево-судинної систем, схильність до самогубства. Проте, симптоми дії внутрішніх стрес-факторів на постраждалих не визначено. Тому потребує пояснення цей аспект проблеми дослідження.

2. У дисертаційному дослідженні в якості респондентів були обрані військові та вимушені переселенці. Вибірка є цілком репрезентативною та відповідає емпіричному завданню дослідження. Проте, дисертантка не вказує вік респондентів. Як на нашу думку, емпіричне дослідження набуло б більшої ґрунтовності, якщо б авторка в якості досліджуваних обрала представників різних вікових груп, релігійних вірувань тощо.

3. У дисертації ретельно прописана інтегрована соціально-психологічна програма реабілітації постраждалих внаслідок дії екстремальних стрес-факторів, проте майже не обґрунтоване застосування поняття «інтегрований», та те, чим відрізняються комплексні і інтегровані програми. Зокрема, потребує пояснення використання інтегрованого підходу до реабілітації постраждалих внаслідок дії екстремальних стрес-факторів.

4. Для математичної верифікації дії стрес-факторів в екстремальних умовах на групи досліджуваних, які постраждали, застосовується факторний та кластерний аналізи. Впродовж вирізнення кластерів-психологічних типів одним із критеріїв обрано оптимальні чи неоптимальні копінг-стратегії. У який спосіб було виявлено оптимальність зазначених копінг-стратегій та яким чином вони здійснюють вплив на результативність опанування стрес-фактором потребує додаткового пояснення з боку дисертантки.

Загалом, висловлені зауваження та пропозиції не знижують загальної позитивної оцінки дисертаційного дослідження як цілісного, завершеного наукового доробку. Автореферат відповідає рукопису дисертації та цілком розкриває її зміст.

На підставі вищезазначеного можна констатувати, що дисертаційне дослідження «Соціально-психологічні умови реабілітації постраждалих внаслідок дії екстремальних стрес-факторів» повністю відповідає всім вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів» із змінами, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року та вимогам МОН України, які висуваються до підготовки кандидатської дисертації, а його авторка, Дигун Ірина Сергіївна заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,

професор кафедри “Фінанси, облік та психологія”

Українського державного університету

науки і технологій

